

УДК 332.122:338.43:332.154.155

М.П. Бутко, д-р екон. наук

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

О.В. Мазур, здобувач

Київський університет ринкових відносин, м. Київ, Україна

МЕТОДОЛОГІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО АПК

Н.П. Бутко, д-р екон. наук

Черниговский государственный технологический университет, г. Чернигов, Украина

А.В. Мазур, соискатель

Киевский университет рыночных отношений, г. Киев, Украина

МЕТОДОЛОГИЯ ОРГАНИЗАЦИИ И ЭФФЕКТИВНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО АПК

M.P. Butko, Doctor of Economic Sciences

Chernihiv State Techological University, Chernihiv, Ukraine

O.V. Mazur, applicant

Kyiv University of Market Relations, Kyiv, Ukraine

METHODOLOGY OF ORGANIZATION AND EFFECTIVE OPERATION OF REGIONAL AGRICULTURE

Обґрунтовано методологічні основи формування в сучасних умовах АПК регіону, розкрито його сутність, фактори та принципи становлення і розвитку. Визначена структура регіонального АПК, напрями удосконалення його функціонально-просторової структури задля підвищення ефективності агропромислового виробництва.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, регіон, методологія, фактори, принципи, територіально-галузева організація, ефективність.

Обоснованы методологические основы формирования в современных условиях АПК региона, раскрыта его сущность, факторы и принципы становления и развития. Определена структура регионального АПК, направления совершенствования его функционально-пространственной структуры для повышения эффективности агропромышленного производства.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, регион, методология, факторы, принципы, территориально-отраслевая организация, эффективность.

The article substantiates methodological basis for the formation of the territorial-sectoral organization of the regional agro-industrial complex, explains its substance, factors as well as principles of its establishment and development. Also determined are the structure of the regional agro-industrial complex, ways for improvement of its functional-spatial structure in order to enhance the efficiency of the agricultural production.

Key words: agro-industrial complex, region, methodology, factors, principles, territorial-sectoral organization, efficiency.

Постановка проблеми. Масштабні та складні трансформаційні процеси в національній економіці зумовлюють структурні зрушення у всіх сферах діяльності регіональних господарських систем, зокрема агропромислової орієнтації. Важливою проблемою сучасного етапу трансформаційної динаміки економіки країни є зміцнення продовольчої безпеки та підвищення рівня життя населення на основі зростання конкурентоспроможності продукції на агропродовольчому ринку. Непослідовність і фрагментарність ринкових перетворень, послаблення макроекономічного впливу держави на основні сфери агропромислового комплексу (АПК) країни, зокрема на ринки продовольства, призвели до значного спаду агропромислового виробництва, дестабілізації ринків продовольства, що загострило проблему забезпечення населення продовольством. Досягнення мети насичення продовольчого ринку продукцією вітчизняного виробництва значною мірою потребує посиленої уваги до формування і розвитку ринково орієнтованої системи регіонального агропромислового комплексу країни, підвищення конкурентоспроможності їх продукції, що виконує важливу соціально-економічну функцію.

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі є значний доробок щодо дослідження проблем регіонального розвитку продуктивних сил АПК, зокрема таких учених, як О.М. Бородіна, П.П. Борщевський, П.І. Гайдуцький, В.В. Гришко,

В.М. Геєць, М.І. Гладій, Л.В. Дейнеко, М.Ф. Кропивко, І.І. Лугинов, А.Г. Мазур, Т.В. Пепа, П.Т. Саблук, М.П. Сичевський, П.П. Руснак, А.М. Третяк, М.А. Хвесик, Л.Г. Чернюк. Враховуючи глибину і практичну значимість проведених досліджень, варто зазначити, що майже всі вони спрямовані на дослідження окремих аспектів розвитку АПК, причому переважно економічного, техніко-технічного, організаційного та управлінського характеру, тоді як регіонально-просторові питання та напрями територіальної організації і функціональної структури є недостатньо дослідженими і вивченими. Тому метою статті є обґрунтування методологічних підходів до функціонально-територіальної організації АПК регіону.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування методологічних засад та ефективного функціонування організації регіонального АПК.

Виклад основного матеріалу. В умовах зміни економічних відносин виникла потреба у розробленні нового підходу до формування механізму функціонування агропромислового комплексу, адаптованого до сучасних умов розвитку регіону. Існує об'єктивна необхідність наукового обґрунтування соціально орієнтованої моделі розвитку регіонального агропромислового комплексу і продовольчого ринку та забезпечення належного рівня конкурентоспроможності продовольчої продукції, що зумовлена суперечливим характером реформування господарств регіонів, поглибленням диспропорцій у рівні їх соціально-економічного розвитку. Вирішення актуальних завдань підвищення конкурентоспроможності продукції на регіональному продовольчому ринку стримується посиленням територіальної диференціації та дезінтеграції агропромислового виробництва, що посилює увагу та зумовлює доцільність удосконалення територіальної структури і просторової організації АПК країни та її регіонів задля підвищення ефективності та зростання конкурентоспроможності продовольчої продукції в регіонах з урахуванням місцевої специфіки.

Якщо агропромисловий комплекс країни можна визначити як виробничо-територіальну систему, яка, поєднуючи природні ресурси, працю і капітал, забезпечує виробництво сільськогосподарської продукції, її транспортування, зберігання та промислове перероблення та торгівлю продовольчими товарами на всій території країни і за її межами, то регіональний АПК є органічною складовою АПК країни з урахуванням просторових особливостей, що бере участь у виробництві сільськогосподарської продукції та її промислового переробленні, а також у сфері реалізації продуктів харчування. Їх ефективний розвиток, виконання основної функції – виробництва продовольства значною мірою залежить від ступеня сформованості структури та рівня оптимальності територіальної організації й подальшого просторового розвитку економіки АПК [3].

Територіальна організація регіонального АПК є системою просторового поєднання і взаємодії його складових, виробничо-територіальних утворень, що формуються на основі використання умов, факторів, закономірностей і принципів та забезпечують ефективне господарювання; це також цілеспрямоване та економічно-виправдане забезпечення регіональних кількісних і якісних співвідношень агропромислового виробництва на основі концентрації в розумних розмірах, поглиблення спеціалізації, посилення кооперації та врахування кон'юнктури ринку, базуючись на чинниках просторової локалізації. З практичного погляду територіальна організація являє собою комплекс організаційних і економічних заходів, які направлені на підвищення ефективності функціонування регіональних АПК за рахунок оптимізації їх регіональних пропорцій і створення оптимальних функціонально-територіальних інтегрованих форм. Вона включає не лише доцільне розміщення господарських об'єктів, їх матеріально-речових елементів, а й оптимальне поєднання речових елементів і населення як споживача, а також регулювання та управління цим процесом [5].

Функціонально-територіальна структура АПК країни, як і її регіональних систем, не є оптимальною. Основними складовими АПК є: 1) галузі, що виробляють засоби виробниц-

тва для основних сфер АПК; 2) сільське господарство (рослинництво і тваринництво); 3) галузі, що переробляють сільськогосподарську сировину; 4) галузі інфраструктури.

В основі функціонування АПК регіону лежать два головних види зв'язків: зовнішні і внутрішні, з яких перші зумовлюють виникнення, формування, розвиток і високоефективне функціонування агропромислових формувань, їх основні параметри, другі – розкривають внутрішні відносини між усіма структурними елементами і складовими регіонального АПК, системні механізми його функціонування залежно від оптимізації галузево-територіальної організації.

Основною складовою агропромислового комплексу є сільське господарство, одна з основних, життєво важливих галузей господарства України і сфер матеріального виробництва, яка спеціалізується на виробництві продуктів харчування для населення, сировини для промисловості та експортних товарів для зовнішньої торгівлі. У цій галузі виробляється більше 50 % продукції АПК.

Більшість видів продукції, виробленої сільськогосподарськими підприємствами, перш ніж відправити до споживача, підлягають переробленню. Функцію перероблення, а отже, і виробництва в агропромисловому комплексі виконують підприємства переробної промисловості. Іншою його важливою галуззю є харчова і переробна промисловість. До неї належать галузі і підгалузі харчової промисловості (мукомельно-круп'яної, хлібопекарської, плодоовочево-консервної, цукрової, олійно-жирової, виноградарсько-виноробної, м'ясо-молочної, рибної та інших галузей).

Складовою частиною агропромислового комплексу є галузі промисловості, що виробляють для сільського господарства і харчової промисловості основні засоби виробництва (сільськогосподарські машини і технологічне обладнання) та предмети праці (мінеральні добрива, хімічні меліоранти, пестициди, гербіциди, пально-мастильні та інші матеріали). Важливим компонентом АПК є виробнича інфраструктура, підрозділи якої забезпечують зберігання і транспортування агропродукції, а також інші процеси.

Конкурентоспроможність агропромислового комплексу регіону забезпечується ефективним використанням природно-ресурсного та економічного потенціалів, які формуються під впливом сукупності різних факторів і умов. Важливим є їх структуризація задля окреслення конкурентних переваг агропромислового комплексу регіону. Розвиток цих рис, з одного боку, створює умови для забезпечення продовольчої безпеки як стратегічної мети соціально-економічного розвитку регіону, а з іншого, – підсилює його позиції щодо формування продуктового потенціалу. Структуризація зазначених факторів дозволить виявити характер основних проблем функціонування комплексу, визначити детермінанти його розвитку, а також умови, що активують можливість формування нових і розвиток існуючих конкурентних переваг АПК регіону.

У результаті теоретичного аналізу сучасних підходів до факторів, що впливають на розвиток АПК регіону, можна виділити найбільш поширені, які представлені відомими вітчизняними та зарубіжними вченими. Систематизуючи існуючі методологічні підходи до формування, розвитку та функціонування регіональних АПК, вважаємо за необхідне запропонувати таку систему факторів, які можна поєднати в окремі групи: природно-ресурсні, економічні, соціально-демографічні, науково-технічні, інфраструктурні, що мають як ендогенний, так і екзогенний характер.

Надзвичайно важлива роль належить природно-ресурсному фактору. Його вплив проявляється зональною масштабністю і спеціалізацією ресурсної бази, орієнтацією на виробництво екологічно чистої продукції та органічне землеробство, суттєвим впливом природних чинників на функціонування АПК, а також необхідністю збереження природного середовища для наступних поколінь.

Вплив економічних факторів на функціонування агропромислового комплексу регіону проявляється через систему відносин між виробниками сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами та структурами влади, регулювання якої здійснюється за допомогою використання основних економічних інструментів ціноутворення, інвестування, дотування і субсидування сільськогосподарського виробництва. Разом з цим роль держави полягає у формуванні традиційних ринків збуту продукції, зокрема їх оптової ланки, а також у регулюванні земельних відносин, забезпеченні продовольчої безпеки продуктів.

Соціально-демографічні фактори являють собою сукупність характеристик окремих верств населення, особливостей регіонального поділу праці, а також умов її безпечності у сфері виробництва сільськогосподарської сировини та продукції. Їх роль проявляється також через створення умов для формування конкурентоспроможного людського капіталу, адаптацію сучасних форм організації агробізнесу, а також інтеграцію комплексу в міжрегіональні структури економічної взаємодії.

Науково-технічні фактори характеризуються рівнем розвитку техніки і технологій сільськогосподарського виробництва та переробної промисловості, вдосконаленням знарядь і предметів праці, які забезпечують підвищення рівня технічної та енергетичної озброєності, механізації та автоматизації сільськогосподарського виробництва. У результаті впровадження нової техніки у виробництво сільськогосподарської продукції створюються умови для зміни технічних параметрів і характеристик основного капіталу, що дає змогу нарощувати виробництво інноваційної продукції, мінімізувати виробничі витрати, а також підвищувати рівень продуктивності та інтелектуалізації праці. Вплив технологічних факторів проявляється також у використанні ресурсозберігаючих технологій, постійному оновленні продукції, а також зниженні витрат на виробництво сільськогосподарської продукції.

Гармонійний і збалансований розвиток складових агропромислового комплексу регіону базується на тісних зв'язках технічних, економічних, соціальних, екологічних і організаційних чинників, оскільки всі елементи регіонального цього циклоподібного міжгалузевого комплексу взаємопов'язані. Зміни в одному з них вимагають відповідної перебудови всієї структури комплексу. Тому АПК регіону слід розглядати як динамічну систему, яка дає можливість моделювати міжгалузеві взаємозв'язки та пропорції.

Отже, функціонально-компонентна структура АПК являє собою сукупність галузей сільськогосподарського і промислового виробництва, які пов'язані між собою з метою максимального забезпечення населення у продуктах харчування і сировині через високо-ефективне використання ресурсних можливостей території. Компонентна структура АПК відображає його внутрішньогалузевий поділ праці, у процесі якого можлива поява нових галузей і виробництв, видів діяльності, об'єднаних функціональним призначенням. Кожен спеціалізований чи інтегрований агропромисловий комплекс є носієм зовнішнього і внутрішнього аспекту функцій. Перший знаходить свій прояв у процесах і рівнях спеціалізації, а другий – через комплексоутворення, в рівнях його розвитку і пропорційності. Основні компоненти територіальної організації АПК представлені на рис. 1.

Функціональні зв'язки АПК регіону забезпечують процеси формування, розвитку і високо-ефективного функціонування агропромислових утворень. Ці складники об'єднують усі складові регіонального агропромислового комплексу в єдину цілісну, структуризовану, збалансовану та інтегровану систему, яка забезпечує населення продовольчими і промисловими товарами.

Формування системи теоретичних і методологічних положень, які розкривають сутність, завдання й організацію функціонально-територіального розвитку регіонального АПК, порядок формування стратегічних орієнтирів та механізм їх реалізації, має спиратися на відповідні принципи, серед яких виокремлюються загально-економічні принципи – науковість, системність, цілеспрямованість, комплексність, оптимальність, ефективність, пріоритетність, збалансованість, самостійність, конкретність, об'єктивність, динамічність.

Рис. 1. Органіграма основних компонентів системної організації функціонально-територіального регіонального АПК

Особливу увагу при системній організації регіонального АПК необхідно приділяти її специфічним принципам, властивим тій чи іншій формі, виду чи галузі агропромислового виробництва. Загальновідомо, що одним із необхідних факторів розвитку суб'єктів господарювання АПК є державна аграрна політика. Таким чином, у складі принципів функціонально-територіальної організації агропромислового виробництва регіону повинні бути представлені і принципи підтримки його з боку регіональних органів влади (рис. 2).

Рис. 2. Принципи управління функціонально-територіальної організації регіонального АПК

Під принципами формування функціонально-територіальної організації АПК слід розуміти основні вимоги, положення і правила, які використовуються під час розроб-

лення напрямів розвитку агропромислового виробництва та їх реалізації. За змістом і функціональним призначенням вони є підставами, керівними установками для регіонального менеджменту.

Найважливішою підставою для систематизації принципів управління АПК є виділення загальних закономірностей, які забезпечують формування ефективної системи управління агропромислового виробництва і загальну спрямованість їх на реалізацію намічених цілей. Подібні, певною мірою універсальні підходи та методологічні основи розвитку агропромислових систем будь-якого рівня єдині для всіх його видів. Саме тому вони позначаються як загальносистемні.

Проявом економічної кризи в національній економіці є збалансованість інтересів виробників сировини та переробних підприємств, які в деяких випадках стали навіть антагоністичними. Це спричинило руйнацію зв'язків у межах традиційних сировинних зон, скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, недозавантаження виробничих потужностей переробних підприємств, а в кінцевому результаті до економічного занепаду галузі. На регіональному рівні це призвело до порушення цілісності, структурної завершеності і збалансованості всіх складових агропромислового комплексу. Тому основне завдання полягає в тому, щоб, використовуючи ринкові регулятори, налагодити нормальні економічні відносини між усіма ланками агропромислових формувань.

В умовах поглибленої лібералізації економіки сільське господарство виявилось нестійким перед монополізованими галузями національного господарства. Ціновий прес з боку посередників призвів до багаторазового зниження частки безпосередніх товаровиробників у роздрібній ціні кінцевого продукту.

Імператив територіальних факторів розвитку регіонів обумовлює доцільність удосконалення територіальної організації агропромислового виробництва. Територіальне розміщення виробництва потребує всебічного обґрунтування, оскільки його відсутність призводить до додаткових, часто невиправданих витрат по транспортуванню, зберіганню та доведенню продукції до кінцевих споживачів, тому без врахування просторових факторів неможливо сформувати та налагодити ефективне функціонування територіально-виробничих агропромислових комплексів. Оскільки сільське господарство України має конкурентні переваги світового виміру, а регіональні агропромислові комплекси в абсолютній більшості є локомотивами регіональної економіки, то від просторової структури та функціонально-територіальної організації АПК залежать темпи модернізації національного економічного простору. На наш погляд, регіональні АПК потребують нових підходів до їх організації та налагодження ефективного функціонування (рис. 3).

Отже, саме регіональні, а не загальнодержавні складники поєднують окремі ланки в єдину цілісну, структуризовану, збалансовану і заінтегровану систему, яка забезпечує населення продовольчими і промисловими товарами, формує соціальну комфортність та гармонію взаємин з навколишнім середовищем. Вони перетворюють матеріальні потоки, сировину, продукцію, засоби виробництва та людський потенціал у єдину цілісну інтегровану систему.

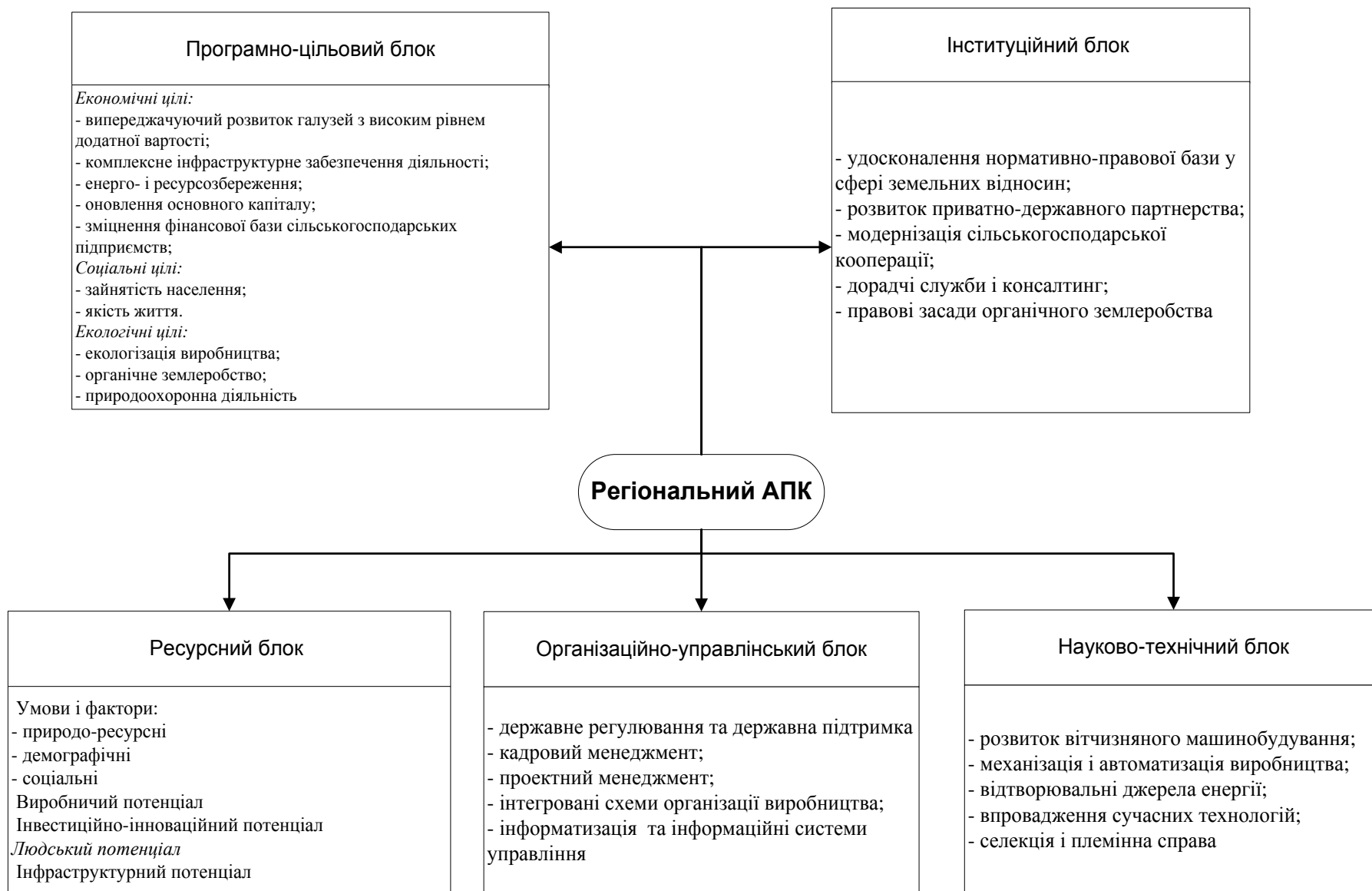

Рис. 3. Структурно-логічна схема системної організації функціонально-територіального розвитку регіональних АПК

У комплексі методологічних засад розвитку та організації АПК регіону актуальним є розроблення та використання методики розрахунку інтегральних показників оцінки функціонування таких утворень. Один із базових підходів запропоновано колективом авторів під керівництвом доктора економічних наук В.Г. Садкова – варіант визначення рівня соціально-економічної ефективності АПК за формулою [5]:

$$ISP = \left[1 - \sum_{p=1}^N V_p \frac{|Y_p^n - Y_p^f|}{Y_p^n} \right] 100, \quad (1)$$

де ISP – інтегральний показник рівня економічного розвитку; $\sum V_p=1$ (V_p – „ваги” показників); Y_p^n – нормативний (еталонний) стан соціально-економічного процесу за показником „р”; Y_p^f – фактичний стан соціально-економічного процесу за показником „р”; $|Y_p^n - Y_p^f|$ – відхилення фактичного стану від нормативного.

Проте недоліком цього підходу є відсутність в Україні еталонних чи нормативних критеріїв ефективності функціонування АПК. Крім того, тут не враховується потенціал регіональних АПК на ступінь їх участі у параметричних витратах валового регіонального продукту.

Висновки і пропозиції. Враховуючи комплекс окреслених завдань функціонально-територіальної організації АПК та спрямовуючи зусилля на їх реалізацію, необхідним є:

- перехід від стійкого зростання до ефективного сільського розвитку сільськогосподарського виробництва;
- вирішення продовольчої програми країни, регіону і наближення рівня споживання продуктів харчування до науково обґрунтованих норм;
- перебудова і комплексне інфраструктурне облаштування агропромислового виробництва на переважно інтенсивну форму розвитку, забезпечення випереджаючого зростання виробництва кінцевої продукції; поліпшення використання ресурсного потенціалу та підвищення на цій основі ефективності виробництва;
- зміна структури зовнішньоторговельного обороту з метою поступового перетворення країни на потужного експортера не сировини, а екологічно чистих продуктів харчування.

Істотним стримуючим чинником зростання агропромислового виробництва також є відсутність ефективних державних і ринкових систем регулювання продовольчого комплексу. Адміністративно-розподільні органи управління скасовані, а нові механізми, які б відповідали сучасним умовам функціонування економіки, не створені. Тому інституціональне середовище також потребує невідкладної модернізації.

Список використаних джерел

1. *Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку)* / В. М. Присяжнюк, М. В. Зубець, П. Т. Саблук та ін. – К. : ННЦІАЕ, 2011. – 1008 с.
2. *Бутко М. П.* Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці / М. П. Бутко. – К. : Знання України, 2005. – 476 с.
3. *Коляденко С. В.* Територіальна організація агропромислового комплексу України: методологія, практика та механізм регулювання / С. В. Коляденко. – Вінниця, 2008. – 415 с.
4. *Лузан Ю. Я.* Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України : [монографія] / Ю. Я. Лузан. – К. : ННЦ ІАЕ України, 2010. – 472 с.
5. *Многоцелевая интегрированная система мониторинг развития регионов* / В. Г. Садков и др. // Вопросы статистики. – 2000. – № 2.
6. *Пепа Т. В.* Сучасна парадигма регіонального розвитку продуктивних сил економічного простору України : [монографія] / Т. В. Пепа. – Черкаси : Вертикаль, 2012. – 526 с.
7. *Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій.* – К., 2011. – 450 с.